

Kísérlet a belarusz gazdasági fejlődés értelmezésére: túlélés vagy alternatív modell?

Attempt to interpret economic development in Belarus: survival or alternative model?

Karácsonyi Dávid
MTA CSFK
Földrajztudományi Intézet
E-mail:
karacsonyidavid@gmail.com

Belarusz gazdasági fejlődése – függetlenné válása óta – a posztszovjet térség más európai országaihoz képest eltérően alakult: nem követte a nyugati liberális transzformációs modellt, az állam szerepe továbbra is meghatározó a gazdaságban, nem történt transzformációs recesszió és ahhoz kötődő jelentős életszínvonal-visszaesés, társadalmi polarizáció sem. A régóta jóslott gazdasági összeomlás eddig elmaradt, sőt az ország a 2000-es évek első felében Európa egyik leggyorsabban növekvő gazdasága volt. Ennek számos külső, belső, etnikai, gazdasági, geopolitikai, társadalmi ok áll a háttérben. Habár 2010 óta megsokasodtak az ország gazdaságában a válságjelek, azok nagy része külső okra, főként az orosz gazdaság visszaesésére vezethető vissza, és láthatóan az ország rugalmasan tud alkalmazkodni a megváltozott keretfeltételekhez is.

A szerző a belarusz fejlődési utat először a globális gazdaságpolitikai doktrínák (neoliberalizmus vs. rendszerkritikus mozgalmak) keretében, majd a közép- és kelet-európai posztszocialista gazdasági átmenet regionális kontextusában, végül az egyedi belarusz keretfeltételek tükrében kísérli meg értelmezni. A szakirodalom kritikai elemzése kiegészül a nemzetközi szervezetek által közölt statisztikai adatok regionális összevetésével és egyszerűbb statisztikai módszerek alkalmazásával is. A tanulmány ismerteti a legújabb trendeket, illetve a jövőbeli lehetséges forgatókönyvek hátterét is.

Kulcsszavak:
Belarusz,
regionális gazdaságföldrajz,
privatizáció,
neoliberalizmus,
gazdasági modellek

Jelen tanulmány kizárólag a belarusz gazdaságra fókuszál, így a politikai helyzetre vagy az emberi jogok kérdésére nem tér ki.

Economic development of Belarus is very different compared to other post-socialist countries. It has not followed the neoliberal privatization/marketization model, the state still has a significant role in the country's economy. The society has not faced a transformation recession, decline in living standards and increasing social gap specific to Central and Eastern European transition economies. The predicted economic collapse has not happened yet, moreover, during the 2000s Belarus was one of the fastest growing economies in Europe. The reason for that is very diverse, rooted in internal and external circumstances, ethnic, economic, geopolitical and social patterns of the country. Although the country has faced increasing number of risks and crises since 2010, they came from external causes, mainly because of the economic crisis in Russia. The country seems to react flexibly to these challenges.

The author aims to interpret the Belarusian pathway firstly in the frame of global economic doctrines (neoliberalism and its criticism), secondly in the context of Central and Eastern European post-socialist economic transition, and thirdly in the light of the elements of the Belarus-specific framework. Statistical analysis using simple methods is added to the critical contrasting of different scientific views on the country. The study highlights also the latest trends in Belarus and the background of possible future scenarios.

It is important to declare that this study is exclusively focusing on economy. The political and human rights issues have not been addressed.

Keywords:

Belarus,
economic geography,
regional geography,
privatization,
neoliberalism,
development alternative

Beküldve: 2017. július 17.

Elfogadva: 2017. október 19.

Bevezető

Belarusz¹ a legutóbbi időkig csak „Európa utolsó diktatúrájaként” (Marples 2005) került a hazai² és nyugati³ újságok címlapjára, ahol nem tisztelik az emberi jogokat⁴, lábbal tiporják a szólás- és sajtószabadságot⁵, az autoriter rezsimben sem a gyülekezés szabadsága⁶, sem a választások tisztasága nem garantált⁷.

A 2000-es évtized közepén Belarusz évi 10% körüli gazdasági növekedést tudott felmutatni a Világbank adatai alapján⁸, ezzel nem csak az európai posztszovjet térség éllovasává vált, de néhány évig kontinensünk egyik leggyorsabban növekvő gazdasága volt (Ioffe–Yarasevich 2011) (1. ábra). Ha Belaruszba látogatunk, az utcák tiszták, az úthálózat jól karbantartott, sőt jelentős autópálya-fejlesztések voltak a közelmúltban. A gazdagok és a szegények közötti szakadék szinte észrevétlen a szomszédos Ukrajnához vagy Oroszországhoz képest. Az üzemelő, részben modernizált állami holdingok irányította gyáróriások mellett a magánszektor is jelen van: helyi vállalkozók által működtetett éttermek, bolthálózatok, panziók, bevásárlóközpontok tömtek be az egykori hiánygazdaság réseit. Az elmúlt években nem csak Minszk és a nagyvárosok fejlődtek látványosan, de a vidék fejlesztése is kiemelt állami prioritás (Szosznoúszki 2010).

Hogy is van ez? – kérdezhetné bárki az Európában alig ismert (Zoltán 2002a, Karácsonyi 2017), „alig látható” (Hajdú–Moharos 1995) ország kapcsán, aki egyetlen működő útnak a posztszocialista társadalmi-gazdasági átmenet neoliberalis útját tartja. Frye (2011) szerint például, ha megvan a belső társadalmi támogatottság és a gazdasági fejlődés Belaruszban, akkor eleve felesleges lenne megnyirbálni a liberális szabadságjogokat.

Belarusz gazdasági fejlődése a függetlenné válás óta a posztszovjet térség más európai országaihoz képest eltérően alakult. Ebben az országban nem következett be a gazdaság transzformációs recessziójához kötődő látványos életszínvonal-visszaesés és társadalmi polarizáció. Nem volt sokkterápia sem (Marples 2005), sőt az állam

¹ A tanulmányban következetesen a belarusz népnévet és a Belarusz országnevet használjuk. A részletes magyarázatot lásd Karácsonyi (2017). Megemlítendő, hogy magyar nyelven arról is vita van, hogy a belarusz vagy belorusz-e a népnév helyesen (lásd Fejes 2015 vagy például szlavintezet.elte.hu/nyelvek/belarusz/belarusz.shtml).

² Például Index.hu: 2015.10.10., 2016.09.09., Origo.hu: 2015.12.01., Napi.hu: 2017.02.27.

³ Például The Washington Post: 2017.03.25, The Economist: 2017.01.17, The Telegraph: 2016.08.25, The Guardian: 2014.09.12.

⁴ Például Amnesty International 2017 (Human Rights Watch 2017).

⁵ Például World Press Freedom Index 2017, Human Rights House, 2017 éves jelentése.

⁶ Freedom House (2017).

⁷ Például az EBESZ-jelentés a 2015-ös elnökválasztásról [<http://www.osce.org/odihr/elections/belarus/218981?download=true>].

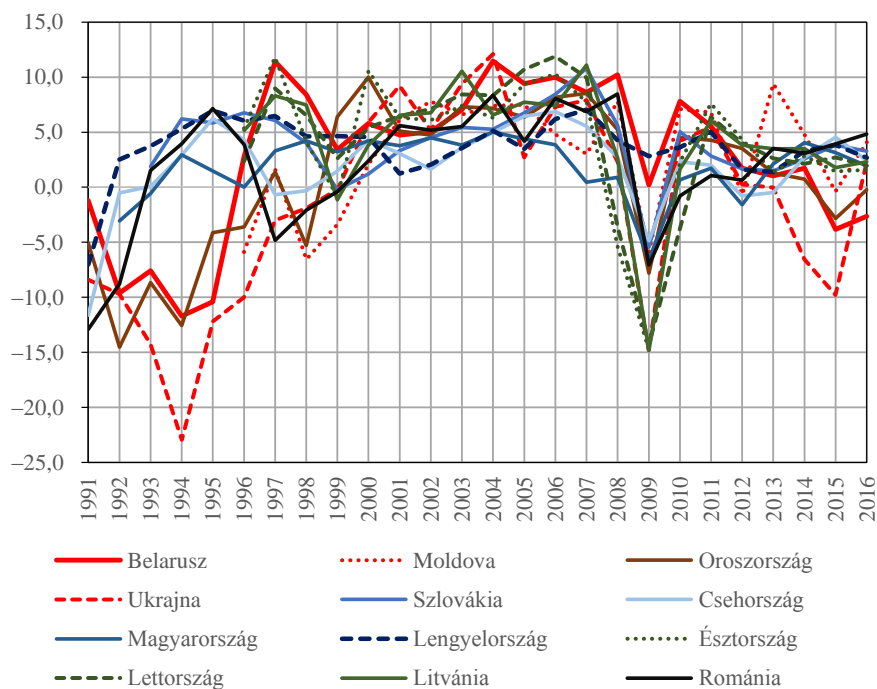
⁸ Bár fel lehet vetni a belarusz statisztikák hitelességének kérdését, ahogy ez felvetődött például a szovjet statisztikák kapcsán is [például <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90T00114R000800310001-6.pdf>], e tanulmányban bona fide abból az alaptézisből indulok ki, hogy a belarusz statisztikai szolgáltatók által közölt és a nemzetközi szervezetek (ENSZ, Világbank, OECD stb.) által hitelesnek elfogadott adatokat megbízható forrásnak tekintem.

továbbra is fenntart egyfajta relatív, mindenki számára elérhető jólétet, társadalmi stabilitást, amibe beletartozik az ingyenes oktatás és orvosi ellátás is (Ioffe 2006). Ioffe és Yarasevich (2011, 772. old.) ezt így fogalmazza meg: „a rezsimmel kötött társadalmi szerződés kétségkívül azon alapszik, hogy az emberek bizonyos személyes szabadságaik megcsorbítása mellett [amelyek a szovjet korszak hosszú évtizedeiben sem voltak adottak számukra – K. D.] magasabb fokú szociális biztonságot és [gazdasági] egyenlőséget élveznek”. Álláspontjuk szerint a liberális szabadságjogok a belarusz társadalom számára – látván az Oroszországban és Ukrajnában az 1990-es években eluralkodó korrupciót és bűnözést, a növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket – a rend iránti vágyhoz képest kevésbé értelmezhetők. Rác (2008a) is elismeri, hogy a Nyugat nem volt képes vonzóvá tenni saját értékeit, hatékonyan kommunikálni azokat a belarusz társadalom irányába.

1. ábra

**A GDP éves növekedésének alakulása Belaruszban,
illetve más európai országokban**

Annual GDP growth rates in Belarus and in other European countries (1991-2016)

Adatok forrása: databank.worldbank.org.

A 2008-ban kirobbant globális gazdasági válság óta világszerte egyre többen hívják fel a figyelmet a mainstream gazdaságpolitikák ellentmondásaira (például Harvey 2009b), ami alapján a belarusz gazdasági modell sem feltétlenül csak a posztoszocialista gazdasági átmenet megakadt zsákutcájaként értelmezhető. Nagyobb részben a nemzetközi szakirodalom, illetve kisebb részben a statisztikai adatok egyszerűbb módszerekkel (például bázisindex) történő elemzése, összevetése tükrében a következő fő kérdésekre keresem a választ:

- Az átmenet kiinduló feltételei által eleve determinált út ez, vagy csak a „véletlenek folytán” félresiklott pálya?
- Milyen mozgatórugók, külső és belső tényezők álltak a 2000-es évek eleji közepi látványos gazdasági növekedés hátterében?
- Mi lehet a globális értelmezési kerete ennek a fejlődési útnak?
- Hogyan befolyásolta a 2008–2012-es globális gazdasági válság Belaruszt?
- Mik a jelenlegi és a jövőbeli kilátások?
- A belarusz gazdasági pálya önálló modellnek tekinthető-e, vagy csak egy autoriter rendszer politikai túlélését szolgáló *ad hoc* lépések sorozata? Esetleg társadalmi és politikai érdekek sajátos elegye mentén, nem demokratikus formai keretek között kialakított valamiféle hallgatóságos konszenzus eredménye, ahogy ezt Ioffe (Ioffe–Yarasevich 2011) feltételezi?

Belarusz körül rengeteg a vita tudományos és politikai berkekben egyaránt. A szabad politikai választás, a szólásszabadság és az emberi jogok helyzete azonban nem lehet kérdéses. Tanulmányomban csak a gazdaságot, a gazdaságpolitikát vizsgálom a regionális földrajz szemszögéből, az egyes források által képviselt eltérő álláspontok tükrében, ám az objektív jellemzés így sem könnyű. Reményeim szerint kísérletem a felsorolt kérdések megválaszolására közelebb vihet minket nem csak Belarusz, de a közép- és kelet-európai rendszerváltások megértéséhez is.

Gazdaságpolitikai keretek és doktrínák – globális háttér

A leegyszerűsítő álláspontok szerint a belarusz társadalom „jobban ragaszkodik” a szovjet korszak örökségéhez (például Zoltán 2002a, Bottlik 2016), az ország „viszszaváltozott” „kommunista diktatúrává” (sic!) (Bjornskov–Potrafke 2011). A legtöbb tanulmány a tervgazdaságból a piacgazdaságba való posztoszocialista átmenet egydimenziós terében próbálja értelmezni a belarusz gazdasági utat (például IMF 2014, Bennett et al. 2007, Zalicki 2013). E vektor mentén a belarusz különutasság csupán az átmenet egy megrekedt szakaszának, zsákutcának tekinthető. A közép- és kelet-európai országok transzformációjáról szóló tanulmányok vagy nem tudják értelmezni Belaruszt (például Bjornskov–Potrafke 2011), vagy lényegében kihagyják a vizsgálatból, mert annyira eltér a többi országtól (például IMF 2016a). Belarusz immár két és fél évtizede „zsákutcában” van, avagy gazdasági fejlődése a saját útját járja, miközben a vele szomszédos országokban létrejöttek működő piacgazdaságok,

amelyek már a posztszovjet korszakot is maguk mögött hagyták (Buckler 2009, Kollmorgen 2013, Deák 2015). A világ többi része eközben a globális gazdasági válságon is túljutni látszik, és az azt követő legújabb paradigmaváltás jelenleg is zajlik (Harvey 2009a, Kotz 2015).

Posztszovjet modellt követ-e egyáltalán Belarusz? Ennek megválaszolásához a múltba kell visszanyúlni. A létező szocializmus tervgazdaságai végső soron a piaci mechanizmusokat ideológiai okokból kizáró állami monopóliumok, „államkapitalizmusok” voltak (Lenin 1922, Howard–King 2001). Ebből fakadóan a profitérdekeltség hiánya miatt a létező szocializmus államai rendkívül rossz „tőkészek” voltak, ahol a pazarlás és a hiány egyszerre volt jelen (Kornai 1980). A kelet-európai szocialista országok és a Szovjetunió extenzív, újabb és újabb erőforrásokat bevonó gazdasági növekedésének üteme az 1960-as évek végéig mégis lépést tudott tartani a nyugati világgal (Harrison 1993).

Eközben a Nyugat a második világháborútól egészen az 1970-es évek elejéig az úgynevezett gazdasági csodák (Német Szövetségi Köztársaság, Japán) éveit, a kapitalizmus aranykorát élte (Marglin–Schor 1990). Ezt a korszakot a fordista tömegtermelés, a keynesiánus gazdaságpolitika, a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer, a jelentős állami nagyberuházások (háború utáni újjáépítések, német autópályák, a japán shinkansen megépítése, amerikai űrprogram stb.), intervenciók (Marshall-segély), a teljes foglalkoztatottság, az erős szakszervezetek és a széles körű szociális háló jellemezte (szociale Marktwirtschaft, skandináv modell, de ide sorolható Johnson Great Society-je is). Az említettek több eleme épp egy „szocialista” társadalmi fejlődés irányába hatott (Harvey 2007).

Ez a helyzet alapjaiban az 1973-as kőolajár-robbanással változott meg, ami Nyugaton a Bretton Woods-i rendszer összeomlását, a posztfordí átmenetet és a neoklasszikus-neokonzervatív gazdasági paradigmaváltást vonta maga után (Harvey 2007, Steger–Roy 2010). Ugyanez a folyamat a demokratikus és a piaci visszacsatolások hiánya miatt megújulásra képtelen szocialista táborban (Kornai 1980) egy évtizeddel később a teljes összeomláshoz vezetett – ezek voltak az 1989–1991-es rendszerváltások.

A liberális gazdasági elveket, az állammal szemben a piac szerepét hangoztató neokonzervatív hullám először Nyugaton hozta el a Ronald Reagan, Margaret Thatcher és Koizumi Dzsunicsiro nevével fémjelzett új időszakot. A stratégiai állami mamutvállalatokat (például telekommunikáció, posta, vasút, szénhidrogén szektorok) privatizálták a kisebb állam koncepciójának és a *laissez-faire* elvének szélesebb érvényesülése, lényegében a költségvetési kiadások lefaragása és a gazdasági növekedés élénkítése reményében (Harvey 2007, Steger–Roy 2010). Az 1970-es és az 1980-as években a neokonzervativizmus még megmaradt tisztán gazdasági doktrínaként. A Chicago-i iskola neokonzervatív közgazdászai („Chicago Boys”) ott voltak Pinochet Chiléjében is a gazdasági reformok kidolgozása mögött (Harvey 2003, Boas–Gans–Morse 2009).

Az 1990-es években a Clinton-korszak idejére – a kelet-európai rendszerváltások hatására – a helyzet megváltozott (1995, Clinton-doktrína – a gazdaság elsődlegessége, az Egyesült Államok célja a piacgazdaság és a demokrácia világméretű terjesztése, unipoláris világrend, az Egyesült Államok mint a béke megőrzője, szavatolója). A gazdasági liberalizmus egyre szorosabban kapcsolódott a politikai dimenzióhoz az új neoliberális mainstream keretében (Harvey 2007), miszerint a liberális demokrácia és a gazdasági liberalizmus kéz a kézben jár egymással (Friedman 1962). Fukuyama (1992) egyenesen a történelem végét vizionálta a pax Americana és a globális kapitalizmus eljövételében, és a neoliberális rendszerre a társadalmi fejlődés végső állomásaként tekintett. A gazdaságpolitikát és a nemzetközi politikát Nyugaton egyre inkább áthatotta ez a felfogás, ami a Szovjetunió felett aratott hidegháborús politikai-gazdasági győzelemből eredt.

A poszt-szocialista privatizáció időben közvetlenül követte a nyugat-európai piacgazdaságok neokonzervatív privatizációs hullámát. Nyilvánvaló, hogy a szocialista országok privatizációs tanácsadói sokban kötődtek az említett nyugati közgazdasági iskolákhoz. Ők úgy vélték, hogy a központilag vezérelt gyors privatizációnak nincs alternatívája (Mihályi 2010), amit Kornai (1991) úgynevezett etatista liberalizmusként aposztrofált. A legmerevebb tervgazdasági szabályozással, a legsúlyosabb gondokkal küzdő szocialista országokban a privatizációt sokkterápia is kísérte (Lengyelország, Oroszország, az akkori Csehszlovákia) (IMF 2014). Az átalakulás következtében a társadalmi egyenlőtlenségek azonban mindenhol megnöttek (Harvey 2007, Szelényi 1992, Bohle–Greskovits 2007), olyan országokban is, mint Magyarország, amely a „legfokozatosabb” átmenetet képviselte (Kornai 1996).

Habár az 1980-as évek végén a legtöbb közgazdász úgy gondolta, hogy az állami tulajdon a gazdasági növekedés legfőbb korlátja (Kornai 1991), az állam leépítése önmagában mégsem volt elegendő a válság előtti termelési szint helyreállításához. A lényeg valójában a nemzetközi termelési kooperációkba való bekapcsolódáson volt, amit az ebben erősen érdekelt nyugati tőkésvállalatok bevonásával lehetett elérni (Mihályi 2000). A Nyugattól való földrajzi és a kulturális távolság azonban rendkívül fontos tényezője volt annak, hogy egy ország mennyire vált vonzóvá a külföldi tőke számára (Mihályi 2010, Bennett et al. 2007). A külföldi tőke szerepe így csak Közép-Európában volt meghatározó a privatizációban, különösen Magyarországon (IMF 2014). Ezzel szemben a poszt-szovjet térségben az 1990-es évek kiszámíthatatlan jogi-politikai-gazdasági helyzete miatt lényegében csak a helyi elitek vettek benne részt (Zalicki 2013): Oroszországban a kibocsátott *voucherek* nyomott áron való felvásárlásával, Ukrajnában közvetlen vezetői kivásárlásokkal (*management buyout*) (IMF 2014). Jelentősebb tőkebeáramlás csak a 2000-es években indult meg a poszt-szovjet térség, azon belül főként az orosz piac irányába. A vadprivatizáció utólagos legalizálása azonban óriási morális deficitet okozott az átalakuló országok gazdasági-társadalmi elitjeiben (Kornai 1996, Pongrácz 2000), aminek hosszú távú hatásai máig jelen vannak.

Az 1990-es évektől egyre több kritika érte globálisan is a neokonzervatív-neoliberális felfogást, különösen az úgynevezett Washington konszenzust (1989) (Williamson 2000). Ebben határozták meg a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund – IMF) sok tekintetben máig érvényes receptjét, ajánlásait az egyes országok költségvetési hiányának és adósságának kezelése érdekében. Ezek az ajánlások előírták a privatizációt, a megszorító politikát, az állami kiadások radikális lefaragását, ami az állam újraosztó szerepének csökkentését is jelentette. Az ajánlásokat egyfajta piaci fundamentalizmus (Block–Somers 2014), a piac szabályzó szerepének túldimenzionálása jellemezte (IMF 2014). Az ár- és költségvetési stabilitás hajszolása sok esetben lefojtotta a gazdaságot, aminek társadalmi ára a megnövekedő munkanélküliség és fokozódó létbizonytalanság, az egyenlőtlenségek növekedése volt (Harvey 2003, 2007, Piketty 2014, Springer et al. 2016).

A 2008–2012-es globális gazdasági válság a fennálló világgazdasági rendszer e problémáit még inkább a felszínre hozta, és a neoliberális gazdasági modell hatékonyságának megkérdőjelezéséhez, a kritikák élesedéséhez, a megoldási lehetőségek kereséséhez vezetett (Harvey 2009a, 2009b, Kotz 2015). A lehetséges politikai válaszok már jóval a 2008-as globális gazdasági válság előtt megjelentek, és igen széles spektrumon mozogtak, a liberalizmus instabilitására adott autoriter válaszoktól (Harvey 2007) – például Oroszország – egészen a nyugati nagyvárosokban zajló szélsőbalos, anarchista, globalizációellenes tüntetésekkig (lásd Occupy mozgalom, Azaryahu–Eröss 2015). Nem véletlenül épp az adósságcsapdával küzdő Latin-Amerikában (Harvey 2009b), vagy egyes dél-európai országokban kerültek hatalomra a hol mérsékeltebb, hol radikálisabb rendszerkritikus mozgalmak. Az úgynevezett *pink tide* azaz a „rózsaszínbe fordulás” (Chodor 2015) – a vörös kommunizmussal szemben a mérsékeltebb, „rózsaszín” szocializmusra utalás – Chávez Venezuelájában és Morales Bolíviájában csúcspontot ért el. A radikálisabb politikák nagyon hamar autoriter jelleget öltöttek – ami miatt a legtöbb kritika is éri őket –, populizmusuk miatt elüldözték a külföldi befektetőket, és a 2010-es évek elejére lényegében kifuladtak, mivel nem voltak képesek működőképes alternatívát nyújtani.

A belarusz modell is tekinthető egyfajta rendszerkritikus válasznak. A gorbacsovi Szovjetunióban a liberalizáció felülről indult: míg a nyugatos hangulat áthatotta a hatalmi központot, Moszkvát, addig Minszkben, a periférián ezek az irányzatok alig leltek táptalajra (Zoltán 2002a, Ioffe–Yarasevich 2011). A belső szovjet termelési munkamegosztáshoz ezer szállal kötődő Belaruszban, különösen a nehézipari többségű Minszkben az 1990-es évek elején még egymást követték a nagy tüntetések a leépítések és az árak növekedése miatt (Marples 2008). A privatizáció csak spontán – és korrump – módon indult meg 1990-től (Lisovskaia–Korosteleva 2003), ami a populista, liberalizációellenes politika melegágya lett (Meadows 2007). Az 1993-tól kibontakozó *voucheres* privatizáció intézményes kereteit az 1994-es politikai fordulat után befagyasztották. A kiosztott *voucherekkel* csak néhány csődközeli vállalatban lehetett tulajdont szerezni, az idővel értéküket nagymértékben elvesztő

vouchereket (Lisovskaia–Korosteleva 2003) végül 2003-ban érvénytelenítették is (Rakova et al. 2003). A belarusz identitás gyengesége (Zoltán 2002a, 2002b) miatt ez volt az egyetlen korábbi szovjet tagköztársaság, ahol a különválási törekvések is lényegében hiányoztak (Lagzi 2001, Zoltán 2002a). A főként az ország városaiban élő orosz kisebbség aránya alacsonyabb, mint a Baltikumban vagy Ukrajnában, ráadásul területileg sem koncentrált (Bottlik 2016, 2017). A helyi társadalom széles körű nosztalgiát érzett a korábbi rendszer iránt (Zoltán 2002a), a nacionalista hangok parciálisak maradtak (Zoltán 2004).⁹ Mindez megágyazott az 1994-es fordulatnak, amikor is a szovjet korszak nosztalgiáját kihasználó populistá politika (Meadows 2007) győzött az ország történetének első – és azóta is egyetlen teljesen demokratikus (Rác 2008a) – elnökválasztásán (Lagzi 2001).

A belarusz modell lényegi különbsége a kelet-európai transzformációkkal vagy kínai „sajátos szocializmussal” szemben éppen az, hogy nem a neoliberalizmus gazdasági elvein alapszik. Habár az 1979-es kínai nyitás a megfelelő időben zajlott, így képes volt kihasználni a kinyíló szabadkereskedelem és a globális piacok nyújtotta előnyöket, belső viszonyaira nézve az sem tekinthető teljesen szabad piacgazdaságnak (Gyuris 2017). A lényegi különbség azonban az, hogy Kínában a fellendülés a felszabaduló belső erőforrások hatása mellett a külföldi tőkebefektetések következtében indult meg. Az autoritérre váló „neokonzervatív” orosz rendszer (Harvey 2007) ugyan sok tekintetben elkanyarodott az 1990-es évek liberalizációs elveitől, és egyre több kritika is éri az államot a direkt intervenciói miatt, ám még így is sokkal inkább a szabad piac elveit követi.

Az úgynevezett *harmadik utas piaci szocializmus* (Scharff 1999) avagy a belarusz szociális piacgazdaság (Yarasevich 2014) valójában az állam monopolhelyzetére épülő „államkapitalizmus”. Ez nem jelenti a szovjet típusú állami tervgazdálkodás folytatását, de nem határozza meg egyértelműen a piacgazdaság bevezetését sem, hanem a kettő sajátos keverékének tekinthető (Yarasevich 2014). A belarusz gazdaságpolitika magán hordozza a kapitalizmus legtöbb alapelvét, mint a piaci versenyt, a csőd intézményét vagy a magánszektor szerepének elfogadását, még tőzsde is működik, habár ennek a szerepe sokszor csupán formális (Eke–Kuzio 2000). A modell épp abban különbözik a neoliberalizmust szintén elutasító latin-amerikai *pink tide* országoktól, hogy nem a kapitalizmus, hanem a szovjet gazdasági rendszer kiigazításán, reformján, a piaci viszonyokhoz való fokozatos közelítésen nyugszik (Yarasevich 2014), azaz a *pink tide* mozgalmakkal épp ellentétes irányú.

A belarusz szociális piacgazdaság alapjai különböznek a nyugati jóléti, keynesiánus modellektől is. A modell nem a kapitalista piacgazdaságon, a magánszféra magasabb adóin és a széles körű szociális ellátáson alapul, hanem a szovjet tervgazdaságban gyökerezik, ahol az állam nem csak a gazdaságpolitika alakítója, de tulajdonos is, így a

⁹ Lagzi (2001) megjegyzi, hogy a nacionalista hangokat az új, 1994 utáni hatalom nyomta el. Ez nyilván igaz, ám a nemzeti mozgalom 1994 előtt sem volt olyan jelentős, mint például Ukrajnában.

gazdasági fejlődés és a társadalmi jólét összekapcsolódhat egymással (Yarasevich 2014), például a bérpolitikán vagy a vállalatok által nyújtott szociális szolgáltatásokon keresztül. Az 1990-es években még szigorú – azóta sokat lazult – ár- és bérszabályozás volt, ami alacsonyan tartotta a termelési költségeket, így segítve az exportot (Weiner 2007), az ország gazdasági növekedését. Az államnak a gazdaságpolitikán keresztül makro-, illetve a vállalatokon keresztül mikroszinten is lehetősége nyílt az ország gazdasági helyzetének befolyásolására, direkt intervencióra (Kruk 2013).

Yarasevich (2014) belarusz közgazdászként az egyik fő képviselője annak az álláspontnak, hogy a belarusz gazdaságpolitika egy önálló alapelveken nyugvó modell, kiemeli, hogy ezt a legtöbbben vitatják. Az ország gazdaságpolitikáját többen (Urban 2008, Frye 2011) csupán hatalomgyakorlási és -megtartási manőverezésként értelmezik. A főbb alapelvek – mint a teljes foglalkoztatottság célkitűzése, az állam meghatározó gazdasági szerepe, az erős szociális háló fenntartása (Yarasevich 2014), a szovjet gazdasági berendezkedés fokozatos reformja és mintegy a szovjet rendszerrel is szembe helyezkedve a vidékies térségek kiemelt fejlesztésének előtérbe állítása (Balmaceda 2014) – azonban következetes sarokpontjai e mainstreamtől eltérő gazdaságpolitikának.

Belarusz a közép- és kelet-európai fejlődési térben – regionális háttér

Az 1980-as évek végén a kelet-európai rendszerváltások fő társadalmi bázisa, mozgatórugója a nyugati országokhoz való gazdasági felzárkózás igénye volt. A felülről vezényelt gorbacsovi *peresztrojka* és *glasznosztj* (1986) először a gazdaság szerkezetátalakítását, megreformálását tűzte ki célul, aminek a kiindulópontja az *uszkorenijje* („gyorsítás” 1985), a gazdasági növekedés felgyorsítása, élénkítése volt a brezsnyevi pangás időszaka (*period zaszoja*) után.

A gazdaság liberalizációjával párhuzamosan megjelenő demokratizálódás a gazdasági berendezkedés kérdéseinek vitájára a keleti blokk legtöbb országában azonban esélyt sem adott, mivel a társadalmi-politikai közbeszéd azonnal a kibeszéletlen történelmi sérelmek (Holodomor, Katyin, Malenkij Robot, általában a szovjet megszállás stb.), az etnikai és a vallási feszültségek felé terelődött (a délszláv vagy a posztszovjet térség regionális háborúi) (lásd Kornai 1995). A széles bázison alapuló, demokratikus vitáknak amúgy sem volt hagyománya (Zoltán 2002a), így a sokszor spontán meginduló piacosítás mikéntje – a szocialista rendszer pár évtizeddel korábbi felépítéséhez hasonlóan – felülről, tanácsadók révén lett eldöntve. A reformok az 1980-as évek végére a keleti blokk gyors erodálódásához, 1991-re a Szovjetunió széthullásához vezettek – melynek nyomán 1992-ben Belarusz is elnyerte függetlenségét.

A Nyugat és Kelet között hintázó Ukrajnával vagy Moldovával szemben Belarusz – a történelmi és gazdasági kötődés folytán – a Szovjetunió széthullása után szinte azonnal szoros kapcsolatok mellett kötelezte el magát Oroszországgal. 1996-ban megállapodtak az Orosz–Belarusz Államszövetség (unióállam) létrehozá-

sáról, ám az integráció szorosabbra fűzése 2000 óta – a növekvő belarusz külpolitikai távolságtartás miatt – vontatottan haladt (Rácz 2013). Az integrálódás csak a 2010-es évektől vett újabb lendületet a tágabb közösséget jelentő Eurázsiai Unió formájában (Glinkina 2015).

Nyugati irányban az ország nemzetközi helyzetét sokáig a diplomáciai elszigeteltség jellemezte, ami különösen az 1990-es évek végén, a 2000-es években erősödött fel (Rácz 2008a). Az ország 1993-ban nyújtotta be tagkérelmét az összes európai országot magában foglaló Európa Tanácsba, ám 1997-ben még a megfigyelői státusát is visszavonták. A demokratizálódás vs. belügyekbe beavatkozás kérdése mentén kialakuló diplomáciai viták különösen a 2004-es – az elnöki újraválaszthatóság korlátjának feloldásáról szóló – népszavazás, és a 2006-os elnökválasztás után – amikor is szétverték a választási csalás miatt tiltakozó ellenzékiek hetekig Minszk központjában álló táborát – vezettek komolyabb konfliktusokhoz az Egyesült Államokkal és az Európai Unióval. Ezek után a Nyugat szankciókat vezetett be a kontinens páriájának kikiáltott országgal szemben (Rácz 2008a).

A keleti integrációs törekvések mellett és a Nyugattól való elszigetelődés ellensúlyozásának érdekében Belarusz az egyetlen európai országgént 1998 óta tagja az egykori titói Jugoszlávia és nasszeri Egyiptom által fémjelzett „el nem kötelezett országok mozgalmának”, ami leginkább az antiimperialista, az antikolonialista és az antiblokk politikák mentén azonosítja magát. Belarusz a 2010-es évekig szoros kapcsolatokat épített ki a *pink tide* irányvonal zászlóshajójával, Hugó Chávez Venezuelájával is, sőt a két ország közötti unió ötlete is felmerült 2006-ban. Ebből persze a szimbolikus politizálásán kívül – Cháveztől elneveztek egy parkot is Minszkben – semmi nem lett, leszámítva azt, hogy az egyre zsugorodó egy főre jutó venezuelai bruttó hazai termék (Gross Domestic Product – GDP) idővel valóban elérte a belarusz szintet (2. ábra). Ezen kívül csak néhány beruházás valósult meg Venezuelában, illetve tető alá hoztak nagy fegyvereladási üzleteket is (Rácz 2008b), amiért Belarusz olcsó olajat kapott (Ioffe–Yarasevich 2011). Belarusz eközben az orosz imperialista politikától is igyekezett elhatárolódni: elutasította nem csak Koszovó, de az orosz bábállamok, Abházia és Dél-Oszétia diplomáciai elismerését is. Amikor 2014-ben kitört az ukrán–orosz konfliktus, a közvetítő szerepét vállalta. A Krím orosz annexióját pedig *de jure* szintén nem ismerte el, habár az ENSZ közgyűlésében azon néhány állam közé tartozott, amelyek az annexió kapcsán Oroszországot elítélő határozat ellen szavaztak.

A gazdasági fejlettség tekintetében Belarusznak a szomszédokkal történő összevetése (1. táblázat) lényegében az általános európai makroregionális trendeket, a nyugat–keleti lejtőt tükrözi (Ioffe 2006). Az 1990-es évek transzformációs krízisét, a privatizációt kikerülve az állami szektor többségével jellemzett, a strukturális átalakulás időleges bizonytalanságaitól mentes belarusz gazdaság ki tudta használni a 2000-es évek első felének globális konjunktúráját és különösen az orosz piac vásárlóerejének fellendülését; az előnytelen gazdaságszerkezet a kedvező világgazdasági környezetben nem vált akut problémává.

1. táblázat

Fejlettségi mutatók alakulása Belaruszban és néhány szomszédos országban
 Selected development indicators of Belarus and some neighbouring countries

Ország	2000	2005	2010	2014
Egy főre jutó GDP, folyó áron számított USD				
Belarusz	1 273	3 126	5 819	8 025
Lengyelország	4 493	7 976	12 597	14 337
Litvánia	3 297	7 863	11 989	16 490
Oroszország	1 772	5 323	10 675	13 902
Ukrajna	636	1 829	2 974	3 065
HDI				
Belarusz	0,683	0,723	0,786	0,798
Lengyelország	0,786	0,805	0,829	0,843
Litvánia	0,754	0,806	0,827	0,839
Oroszország	0,717	0,750	0,783	0,798
Ukrajna	0,668	0,713	0,732	0,747
Gini-együttható				
Belarusz	29,72	27,78	27,72	..
Lengyelország	..	33,00	35,86	33,22
Litvánia	..	31,67	35,30	33,76
Oroszország	..	37,09	41,37	40,94
Ukrajna	..	29,02	24,82	24,55
Születéskor várható átlagos élettartam, év				
Belarusz	68,9	68,9	70,4	73,0
Lengyelország	73,8	75,0	76,3	77,3
Litvánia	72,0	71,3	73,3	74,0
Oroszország	65,3	65,5	68,9	70,4
Ukrajna	67,9	68,0	70,3	71,2
Az internet-előfizetők száz lakosra jutó száma				
Belarusz	2	..	32	59
Lengyelország	7	39	62	67
Litvánia	6	36	62	72
Oroszország	2	15	43	71
Ukrajna	1	4	23	43
Egy főre jutó szén-dioxid-kibocsátás, tonna				
Belarusz	5,3	6,1	6,6	..
Lengyelország	7,8	7,9	8,3	..
Litvánia	3,5	4,2	4,3	..
Oroszország	10,6	11,3	12,2	..
Ukrajna	6,5	7,1	6,6	..

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Ország	2000	2005	2010	2014
	Államadósság a GDP százalékában			
Belarusz	15,0	6,6	19,6	29,0
Lengyelország	36,3	46,8	51,0	50,5
Litvánia	40,6	40,7
Oroszország	62,1	16,7	9,1	..
Ukrajna	45,3	..	29,9	..
	A szegénységi küszöb ^{a)} alatt élők aránya, %			
Belarusz	41,9	12,7	5,2	4,8
Lengyelország	14,8	19,1	17,7	..
Litvánia	..	20	19,2	..
Oroszország	..	17,8	12,5	11,2
Ukrajna	8,6	..

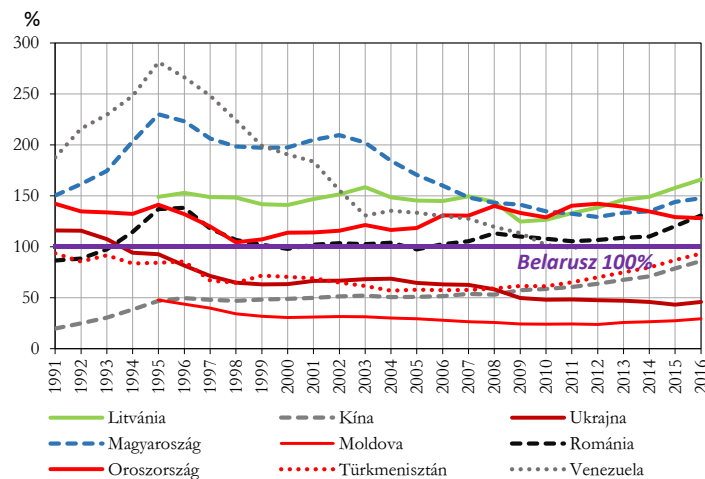
a) A szegénységi küszöb értékét az országok egyénileg határozzák meg.

Adatok forrása: hdr.undp.org, data.worldbank.org

Az egy főre jutó GDP (2. ábra) tekintetében Belarusz a többi volt szovjet tagköztársaságot, Ukrajnát, Moldovát leahagyva a 2010-es évekig lépést tudott tartani nem csak Oroszországgal és a Baltikummal, de jelentős mértékben ledolgozta a fejlettségi hátrányának nagy részét Közép-Európa transzformációs gazdaságaival szemben is. Belarusz teljes GDP-je vásárlóerő-paritáson mérve nagyjából (a fele akkora népességgű) Szlovákia GDP-jével mozgott együtt 1993-tól. Figyelemre méltó, hogy a szintén újonnan függetlenné vált, jelentős német tőkeberuházásokat vonzó, a transzformációt követő, az eurót is elsők között bevezető Szlovákiához képest a különutas, ám hasonlóan az ipar, azon belül a gépgyártás dominálta Belarusz a GDP-növekedést tekintve a 2010-es évekig nem volt nála rosszabb helyzetben. A belarusz GDP növekedése 2005 és 2008 között a leggyorsabbak között volt Európában (Ioffe–Yarasevich 2011), és már 2002-ben elérte az 1991-es szintet, ami Oroszországnak csak 2006-ban, Ukrajnának pedig mind ez ideig nem sikerült (3. ábra). Sokáig úgy tűnt, hogy a 2008–2012-es globális gazdasági válság hatásai is csak kisebb mértékben érintik az országot.

2. ábra

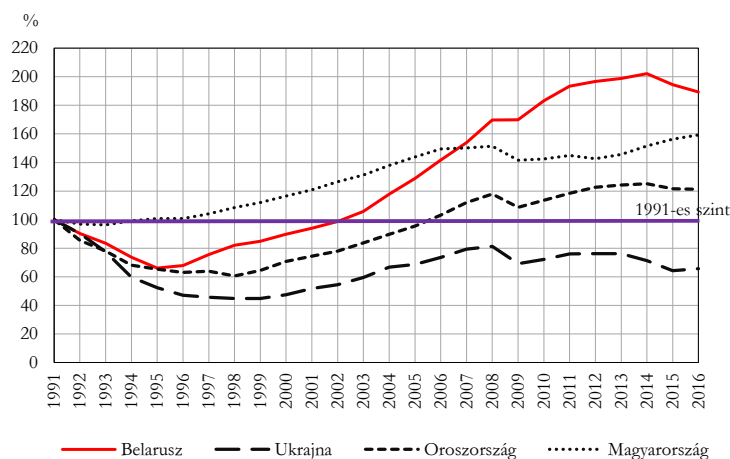
Egyes országok fejlettségének változása Belarusz fejlettségéhez viszonyítva vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP alapján (Belarusz = 100%)
Relative development of selected countries compared to Belarus as base value, based on PPP per capita GDP (1991-2016, Belarus = 100%)

Adatok forrása: databank.worldbank.org alapján saját számítás.

3. ábra

A 2010-es konstans dollárértéken mért GDP nagyságának változása az 1991. évi bázishoz képest
Total GDP change (constans 2010 USD values) in percent of 1991 level

Megjegyzés: 1991. évi szintjét Magyarország 1995-ben, Belarusz 2002-ben, Oroszország 2006-ban érte el.
Adatok forrása: databank.worldbank.org adatai alapján saját számítás.

A GDP-nél összetettebb, a társadalmi fejlettséget komplexen megjelenítő HDI (Human Development Index) tekintetében a posztszovjet régióban – a balti államokat kivéve – Belarusz áll az élen (Ioffe–Yarasevich 2011), és messze megelőzi az egy főre jutó GDP-ben vele egy szinten álló Bulgáriát, Romániát, sőt Törökországot is. Az egy főre jutó GDP-hez képest a kedvezőbb HDI-értékek épp abból erednek, hogy nincsenek kiugró társadalmi egyenlőtlenségek, a Gini-együttható értéke relatíve alacsony (Ioffe–Yarasevich 2011), és a szegénységi küszöb alatt élők aránya is kisebb, mint a szomszédos országokban. A rendszer belső ellentmondásai ellenére Belaruszban jobbak az életkörülmények, magasabbak a nyugdíjak a szomszédos Ukrajnához vagy Oroszországhoz képest (Ioffe 2004, 2006). Belarusz a GDP nagyobb hányadát költi egészségügyre és oktatásra, mint Oroszország vagy Ukrajna, a születéskor várható átlagos élettartam magasabb, a HIV-, a hepatitis- és a tbc-megbetegedések aránya alacsonyabb a két szomszédos országénál (Ioffe–Yarasevich 2011).

A belarusz fejlődési út közvetlen külső-belső feltételrendszere

A belarusz modell működőképességének hátterében az 1990-es, 2000-es években többféle gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális ok húzódott meg, amit az egyes elemzők más-más hangsúllyal emelnek ki:

a) Az ország nem követte a többi posztszocialista országra jellemző gazdasági liberalizációt és privatizációs modelleket, a gazdaság átalakítása csak vontatottan haladt, az állam szerepe továbbra is meghatározó. Belaruszban a kálisót kivéve hiányoztak azok a nyersanyag-kitermelő vállalatok (kőolaj, ércek), amelyekre az orosz privatizáció első hulláma épült, így az 1990-es évek elején fel sem merült e modell követése (Ioffe–Yarasevich 2011). A szovjet vállalatokhoz hasonlóan a belarusz óriások – MAZ, BelAZ, MTZ stb. – nemcsak termelőegységek voltak, hanem a szociális ellátórendszert is működtették, ezáltal a dolgozók szociális biztonságát is szolgálták. A relatíve kevés óriásvállalat átalakítása – amitől mindegyik, így az 1994 előtti belarusz kormányzat is tartott – hatalmas társadalmi feszültségeket okozott volna a megnövekedő munkanélküliség miatt (Eke–Kuzio 2000).

Az állami cégeket idővel ugyan részvénytársaságokká alakították, de a fő részvényes továbbra is az állam maradt. Az iparvállalatok privatizációja a 2000-es évektől apró lépésekben indult meg vegyesvállalatok formájában, amelynek során a magánbefektetők mind nagyobb arányban váltak az adott vállalat részvényeseivé. Még 2004-ben is 80%-ban állami irányítás alatt állt a gazdaság (Buhrova 2004), ezzel szemben Oroszországban 1996-ra lényegében lezajlott a privatizáció (Ioffe–Yarasevich 2011). A magánszektor részesedése még 2011-ben is alig 25% volt a GDP-ből (Ioffe–Yarasevich 2011) – 2003-ban: 2,9%, 2007-ben: 5,5%. Még

2017-ben is az üzemek, a bankok¹⁰ nagy része állami tulajdonban van, és a mezőgazdaságot is egyfajta átalakított kolhoz-szovhoz rendszer uralja.

Az importot vámokkal, illetve egyéb protekcionista adminisztratív intézkedésekkel (például a boltok polcain kvótája van a belarusz áruknak) igyekeztek visszafogni, ezzel is segítve a hazai ipart, ami leginkább hozzájárult a GDP növekedéséhez (Weiner 2007). Több iparág a szovjet időkhöz képest jelentősen felfutott a 2000-es évekre, így Belarusz adta a Független Államok Közössége által gyártott autóbuszok csaknem háromnegyedét, teherautók harmadát, traktorok kétharmadát, tévékészülékek felét (Ioffe–Yarasevich 2011). A belarusz ipar azonban egyre inkább elveszíti pozícióit az orosz exportpiacokon a versenyben megerősödő ottani vállalatokkal, illetve főként a többi exportőrrel szemben.

Az állami kézben lévő ipari nagyüzemekkel szemben a kereskedelem, az éttermek, a kávézók, a turisztikai vagy a mobilszolgáltatók szinte kizárólag magánkézben vannak, utóbbiak részben orosz tulajdonban. Az állam szerepe az ipari termelésben meghatározó, míg a szolgáltatások terén visszafogott. Ennek ellenére még a 2000-es évek közepén is szembetűnő volt a szolgáltató szektor, a kereskedelem alulfejlettsége (az éttermek, a boltok sokkal inkább a szovjet időkre emlékeztetnek) Ukrajnához vagy Oroszországhoz képest (Ioffe 2004). Az 1991 után létrejött magánvállalkozói réteg (az ország népességének 3–4%-a) a piaci árusoktól kezdve a kisvállalkozókon át egészen az 1991 után alapított nagyobb cégek tulajdonosaiig terjed, de hiányoznak a privatizációban meggazdagodott oligarchák (Yarasevich 2014). 2011-ben az alkalmazottak több mint felét már a magánszektor foglalkoztatta (Yarasevich 2014), ami 2017-re megközelítette a 60%-ot, habár a hivatalos adatokat¹¹ egyes források eltűzőnek tartják (Akulava 2015).

A belső társadalmi-gazdaságpolitikai fejlődési út fontosságát a minszki közgazdászhoz, Yarasevichhez (2014) hasonlóan Ioffe (2007) és Balmaceda (2014) is elismeri, de a rendszer fenntarthatósága szempontjából nagyobb szerepet tulajdonít – másokkal (Marples 2005) együtt – a kedvező külső gazdasági tényezőknek, a geopolitikai erőviszonyoknak vagy a szovjet korszak örökségének.

b) A posztszovjet térség országai közül Belarusz nemcsak kulturális, de gazdasági értelemben is a legszorosabban kötődik Oroszországhoz. A Szovjetunió belüli korábbi szoros gazdasági munkamegosztás szétesése miatt 1994-re a vállalatok többsége igen nehéz helyzetbe került. Az üzemek csak hetente 2–3 napon termeltek, mivel vagy a nyersanyaghiány bénította a működésüket, vagy a termékeiket nem tudták értékesíteni (Ioffe 2004, Ioffe–Yarasevich 2011). Az 1990-es évek elején – a többi volt szovjet tagköztársasághoz hasonlóan – a dolgozók jövedelemkiegészítésként a saját háztáji konyhakertjeikben termelték meg az élelmiszert, elszabadult az

¹⁰ 2016-ban a betétek 65%-a állami bankokban, 33%-a külföldi magánbankokban és 2%-a belarusz belföldi magánbankokban volt elhelyezve (IMF 2016b).

¹¹ <http://www.belstat.gov.by/en/ofitsialnaya-statistika/social-sector/trud/godovye-dannye/number-of-employed-by-ownership-types/index.php>

infláció és a munkanélküliség, a megtakarítások elértéktelenedtek (Eke–Kuzio 2000), romlott a közbiztonság.

Marples (2008) véleménye szerint a belarusz gazdasági siker szorosan összefüggött az 1996. évi unióállam-szerződésen alapuló orosz–belarusz politikai partnerséggel. Ez a partnerség egyrészt a Szovjetuniótól elnyert függetlenség és a szuverenitás feladása, másrészt paradox módon épp e függetlenség megtartása, erősítése az új konföderációs kereteken belül (Eke–Kuzio 2000). A gazdasági túlélést tehát csak az orosz kapcsolatok helyreállítása biztosíthatta ekkor (Eke–Kuzio 2000), mivel az egykori vállalati kooperációk, termelési láncok mentén újraindulhatott a termelés (Pankov 1996). 1996-ra az ipari óriások újra termelni kezdtek, és szinte azonnal megindult a gazdasági növekedés is. A gazdaság és az ipari termelés visszaesése így sokkal kisebb volt a többi tagköztársasághoz viszonyítva (Ioffe 2004). Az Oroszországgal folytatott kereskedelem nagy része ekkor még barterügyletként bonyolódott, az olcsó orosz szénhidrogénekért gépekkel és berendezésekkel fizettek. A belarusz ipar termékei szinte korlátlan felvevőpiacra találtak Oroszországban, ahol a legtöbb terméket – sokszor minőségtől függetlenül – átvették (Rácz 2013). 1996-ban Oroszország elengedte Belarusz addig felhalmozott államadósságát is (Weiner 2007).

A belarusz átmenet Ioffe (2006) szerint sikeresnek tekinthető egyrészt abból a szempontból, hogy azok a vállalatok, amelyek Oroszországban vagy Ukrajnában rég bezárták a kapuikat, Belaruszban fennmaradtak. Ioffe logikájával szemben kiemelhető, hogy az egyes üzemek – mesterséges, nem tiszta piaci viszonyok közötti – túlélése egyúttal a szovjet gazdaságtól örökölt strukturális problémák továbbélését is jelenti. Másrészt viszont Ioffe azzal érvel, hogy az orosz vadprivatizációval létrejött gazdasági-tulajdonosi szerkezet sem tekinthető tisztán a piaci folyamatok eredményének. Ezeket az ellentmondásokat azonban egy működő piacgazdaságban – elvileg – a piac később „kijavíthatja”, ami Belaruszban biztosan nem következik be.

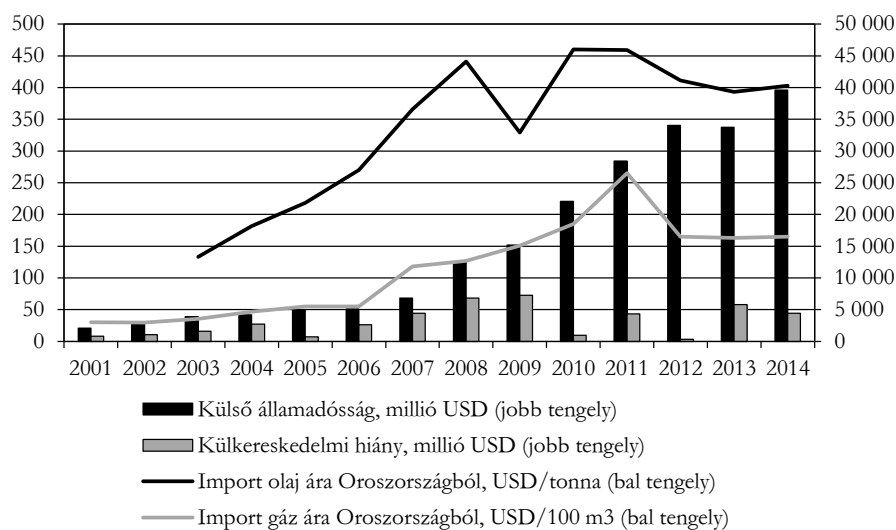
c) A belarusz gazdaság ugyan erőteljesen függ a saját energiaéhségét ellensúlyozó orosz földgáz- és olajimporttól (Marples 2008), de az Oroszországgal való gazdasági unió eredményeként az ország mindmáig a világpiacinál alacsonyabb – habár 2007-től egyre növekvő – áron jut energiahordozókhöz (4. ábra). Az orosz földgáz az 1990-es években nemcsak az olcsó energiahordozó, hanem a belarusz költségvetés kisegítője is volt. Míg az olajból származó bevételek a 2000-es években a GDP 7–8%-át adták, addig a földgáz esetében egyes becslések szerint a 8–9%-át (Pikulik 2017). Az orosz segítségnek köszönhetően az ország sokkal jobb helyzetben volt, mint a többi posztszovjet köztársaság. Marples (2005) szinte kizárólag a szerinte gazdasági szubvencióként működő olcsó energiahordozóknak tulajdonítja a belarusz gazdasági út sikerét, ami egyben a politikai hatalom megtartásának a legfontosabb eszköze. Frye (2011) még radikálisabban fogalmaz: szerinte a belarusz gazdasági csoda mögött semmi más nem áll, mint az orosz erőforrásokból húzott haszon, ezért nem is lehet összehasonlítani az orosz és a belarusz gazdaság teljesítményét, mivel a kettő egymástól függ.

A mélyen a piaci ár alatt érkező orosz szénhidrogénimport és az abból finomított termékek nyugatra történő tovább exportálása stabil GDP-növekedést eredményezett már az 1990-es évek közepétől, a gazdaságpolitika ezért nem kényszerült sokkterápia alkalmazására, és megmaradhatott az állami ellenőrzés is az ipar jelentős része felett. Balmaceda (2014) szerint maga Belarusz is olajállamnak tekinthető a belarusz–orosz gazdaság összefonódása miatt, hiszen több, az olajállamokra jellemző tulajdonságot is magán hordoz: az olajprofit pozitív externáliaként csapódik le a gazdaságban, az export 35–38%-át az olajbevételek adták a 2000-es években. Az extrabevételek ráadásul – Ukrajnával vagy Oroszországgal ellentétben – nem a helyi oligarcharéteg meggazdagodását, hanem a fennálló politikai rendszer szociális bázisának megalapozását szolgálták (Balmaceda 2014).

4. ábra

A belarusz gazdasági teljesítmény néhány mutatója és az orosz szénhidrogének importárának változása

Selected indicators of Belarusian economy and the import prices of gas and oil from Russia (2001-2014)

Adatok forrása: belstat.gov.by, www.nbrb.by, Balmaceda (2014).

Ioffe és Yarasevich (2011) szerint a szénhidrogén-szubszidió valójában a haszonáldozat Oroszország részéről: ezzel váltja meg Minszk szövetségi hűségét, mind a katonai együttműködés, a katonai bázisok fenntartása, mind a vámunió tekintetében. A világon máshol is léteznek egyenlőtlen gazdasági kapcsolatok, ahol az egyik szereplő egyéb, nem gazdasági téren tesz szert valamiféle előnyre (Balmaceda 2014) (például az EU-n belül is igaz, többek között a regionális politikában). Annak ellené-

re, hogy a moszkvai vezetés a 2000-es évek eleje óta sokkal keményebb feltételeket támaszt Minszk számára, hosszabb távú geopolitikai megfontolásokból továbbra sem áll Oroszország érdekében e szubvenció megvonása (Marples 2008). A 2006–2007 telén bekövetkező orosz–belarusz gáz(ár)háború alapvető változásokat hozott a két ország viszonyában, mivel rávilágított a belarusz gazdaság egyoldalú függésből adódó sebezhetőségére (Rác 2009). Belarusz fokozatosan elveszítette a Beltransgaz feletti állami befolyást, ami 2007-ben először 50, majd 2011-ben 100%-ban a Gazprom tulajdonába került át.

d) A gazdasági fejlettség tekintetében Belarusz már a szovjet korszakban is a tagköztársaságok élvonalába tartozott, a balti államokkal együtt. Az ország eleve fejlett feldolgozóipari kapacitásokat örökölt a volt Szovjetuniótól (gépgyártás, autóipar, elektrotechnika, petrokémia). A versenyképes ágazatokat a 2000-es évek óta pedig igyekeztek modernizálni is.

Ioffe (2004, 2006) a 2000-es évek elején a belarusz sikert még szinte kizárólag a szovjet korszakból örökölt fejlett gazdaságnak és kedvező gazdasági szerkezetnek tulajdonította. Véleménye szerint (Ioffe 2004) a mai Belarusz a 20. század elején még az európai Oroszország legszegényebb, legfejletlenebb térsége volt csekély, fejletlen fa- és élelmiszeriparral, vidéki túlnépesedéssel, majd 70 évvel később modern nagyiparral rendelkező ország lett. Kétségtelen, hogy a tagköztársaságok közül Belarusz profitált a legtöbbit a szovjet iparfejlesztésből (Ioffe 2006): az 1980-as évekre „a Szovjetunió hatalmas gépipari összeszerelő üzemévé vált”. A szovjet korszakban az ipari termelés bővülése jelentős mértékben meghaladta az átlagos összszövetségi növekedési ütemet (Ioffe 2004). Az egy főre jutó beruházások 1960 és 1975 között Belaruszban nőttek a legnagyobb mértékben (Eke–Kuzio 2000). A volt szovjet tagköztársaságok között az egy főre jutó jövedelmek is itt nőttek 1970 és 1986 között a leggyorsabban (Ioffe 2004).

A dinamikus ipari növekedés a második világháború után indult meg az állami nagyberuházások hatására, mivel a Szovjetunió határa és befolyási övezete számottevően nyugat felé tolódott, így Belarusz már nem a „frontvonalon” feküdt. Ráadásul a fő szállítási útvonalak a kelet-közép-európai szatellitállamok – elsősorban Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság – és a Baltikum felé éppen Belaruszon vezettek keresztül, ami szintén ösztönzőleg hatott az ipari beruházásokra, főként a kőolaj-finomító kapacitások telepítésére (Balmaceda 2014, Kozlovskaja 2004). Az ipari fejlesztések négy iparág (a gépgyártás, a petrokémia, a rádióelektronika és a vaskohászat) köré tömörültek, az ipartelepítés azonban sokkal kiegyenlítettebb volt, nem csak a nehézipar túlsúlya jellemezte, mint Oroszországban vagy Ukrajnában (Kozlovskaja 2004). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hadiipar túlzott gazdasági szerepét sem (Pankov 1996). A változás nem csak mennyiségi növekedést, de minőségi fejlődést is jelentett. A belarusz ipar volt technológiailag a legfejlettebb a Szovjetunióon belül, a gazdasági specializációban a legnagyobb szerepet a kutatás-fejlesztés és a csúcstechnológiás termékek gyártása kapta. A baltikumi mellett a

belarusz ipar által gyártott fogyasztási cikkek Szovjetunió-szerte kiváló minőségükről voltak híresek (Ioffe 2004).

Az ország a szovjet típusú szocializmusból szerzett relatív előnyöknek köszönhetően az 1970-es, 1980-as évekre a Szovjetunió kirakata lett (Eke–Kuzio 2000, Zoltán 2002a). Az egy főre jutó lakásépítés Belaruszban volt a legmagasabb, habár az 1970-es évekig ez főként csak Minszket érintette: a belarusz főváros a szovjet gazdasági siker szimbólumává vált (Ioffe 2004).

e) Belarusz az egyetlen posztszovjet ország, amit a függetlenné válás után nem terhelt semmiféle jelentős etnikai vagy vallási feszültség. Sem az országban nem volt tömbszerűen számottevő orosz többség (Bottlik 2016), sem a környező posztszovjet köztársaságokban nem volt meghatározó belarusz kisebbség. A szovjet korszak idejére tolódott belarusz nemzetté válást (Bottlik 2016) csak erősítette, hogy a második világháború idején Belarusz volt a fő hadszíntere a szovjet partizánmozgalomnak. A „partizán köztársaság” imázsa a helyi identitás szerves részévé vált (Ioffe 2006). Belarusz vonatkozásban a kommunista múlt jelentős teherétét csak a Minszk melletti Kurapaty erdőben, a sztálini rémuralom idején elkövetett tömeggyilkosságok jelentették (Lagzi 2001, Bendarzsevszkij 2010). A tömegsírokat 1988-tól tárták föl, ami időlegesen ugyan felkorbácsolta a nemzeti indulatokat, ám ebből végül nem nőtt ki számottevő (oroszellenes) politikai mozgalom. Az átmenet során mindez egyrészt a társadalmi-politikai stabilitás felé terelte az országot, másrészt megerősítette a szovjet korszak örökségének legitimitását is (Meadows 2007). Az 1990-es évek elején így az etnikai vagy vallási feszültségek helyett a társadalmi diskurzust sokkal inkább a gazdasághoz, a megélhetéshez kötődő kérdések urallhatták (a szocialista nagyvállalatok korrump magánosítása, a munkanélküliség, a társadalmi leszakadás veszélye), ami mintegy megágyazott a gazdasági populizmus hangulatának, és elvezetett az 1994-es fordulathoz.

f) Ioffe (2007) véleménye szerint a belső társadalmi-gazdasági konszenzusban nem kis szerepe van az 1986-os csernobili katasztrófának is. Tény, hogy a baleset – a népesség és a terület szempontjából – legnagyobb arányban Belaruzt érintette, és kétségtávol a társadalmi hatások is itt a legmélyrehatóbbak (Karácsonyi 2012). Ioffe szerint a baleset jelentősen megnövelte a széles tömegek állami segélyezéstől, állami gondoskodástól való függését, ami szintén az erős állam iránti társadalmi igényben csúcspontot ki. Az IAEA (2006) szerint még 2002-ben is a teljes éves belarusz költségvetés 6,1%-át (1991-ben pedig majdnem a negyedét!) fordították a Csernobilhoz kötődő segélyezési programokra.

A rendszer válsága és változása 2010 után

A belarusz gazdaság még 2009-ben, a globális gazdasági válság idején is növekedni tudott, a „begyűrűzést” a belső kereslet mesterségesen magasan tartásával tudták sokáig ellensúlyozni (Kruk 2013). A válság hatásai később persze mégiscsak begyű-

rúztak az orosz exportpiac szűkülése, illetve a kivitelben szereplő nyersanyagok (kálium, re-exportált kőolaj) árának globális esése miatt. Az utóbbi években az orosz energiaiimport drágulása (azaz ebből a költségvetés számára nyert extraprofit csökkenése), továbbá az orosz–ukrán konfliktus gazdasági hatásai miatt is egyre több probléma mutatkozik Belaruszban. Ezek a külső okok keverednek a strukturális átalakítás megkésetttségével és a felszínre kerülő társadalmi-politikai feszültségekkel¹² is. A folyamatok egyrészt ösztönzik az óvatos privatizáció felgyorsítását, másrészt a külgazdasági orientáció több lábra helyezését (Rácz 2008a, 2009).

A belarusz–orosz viszony fokozatos elhidegülése mellett látványos külkereskedelmi nyitás kezdődött nyugat felé, illetve jelentősen növekedtek a külföldi tőkebefektetések is, igaz azok még messze elmaradnak a többi ország akár két évtizeddel korábbi mutatóitól is (2. táblázat). A privatizáció 2008-tól indult meg vegyesvállalatok formájában, ami a globális gazdasági válság után, 2011-től kapott újra lendületet: visszavonták a privatizációs moratóriumot, másfélszáz állami cég került fel a privatizációs listára (Ioffe–Yarasevich 2011).

Belarusz a 2000-es évek közepéig nem sok hitelt vett fel; a negatív külső politikai megítélés miatt nehezen is kapott volna Nyugaton (Yarasevich 2014). A növekvő orosz importenergia-árak miatt azonban 2007 óta hitelfelvételi kényszerbe került az ország (Rácz 2009), mivel a valutatartalékok jelentősen csökkentek (Yarasevich 2014). Több IMF-hitelt is felvett Belarusz 2008 végétől, miközben Oroszország mellett Kína is jelentős hitelezőjévé vált az ország gazdaságának. A külső államadósság 2007 után felszökött, 2012-re elérte a GDP harmadát, ami azonban még így is elmarad a szomszédos Lengyelországhoz és Litvániához viszonyítva (1. táblázat). A hitelek ráadásul csak a gazdasági rendszer és az életszínvonal fenntartását (Szosznoúszki 2010), nem a gazdaság modernizálását szolgálták. A belarusz modell gazdasági fenntarthatatlanságának, az ország likviditásának kérdése egyre inkább napirenden van. A rendszer megmentése az elmúlt években sokszor csak az utolsó pillanatban, Moszkvában kiharcolt gazdasági segélycsomagokon múlt.

A belarusz rubelt 2009-ben majd 2011-ben leértékelték (Yarasevich 2014). Kruk (2013) véleménye szerint a belarusz rubel egészen a 2011-ben bekövetkezett valuta-krisziséig túlértékelt volt. A 2011-es drámai valutakrisziséhez annyi is elég volt, hogy a használt gépjárművekre kivetett vámtarifa előzetes bejelentése miatt jelentős mértékben nőtt a gépjárművek behozatala az év első felében. Ezzel párhuzamosan felgyorsult a deviza kiáramlása, ami miatt az év közepén már korlátozásokat kellett bevezetni a devizaeladásokban. A folyamat pánikhoz vezetett, a valutaárfolyamok elszabadultak, emiatt Belarusz hirtelen nagyon olcsó lett a külföldi valutával rendelkezők számára. A kialakuló bevásárló turizmus miatt 2011 augusztusára már a leg-

¹² Minszkben 2017 tavaszán rég nem látott tüntetések voltak például szovjet korszakból eredő, újra bevezetett „parazitatörvény” miatt, ami szerint a regisztrált munkahellyel nem rendelkezőknek adót kell fizetniük. A törvény valójában a munkanélküliség kriminalizálása.

alapvetőbb élelmiszerekből is hiány volt az orosz határ közelében (Ioffe–Yarasevich 2011), ahol nem korlátozta határellenőrzés a forgalmat. Később elszabadult az infláció (a rubelt 2016-ban denominálták is, azaz három nullát „levágtak” róla), amit 2011-ben a közszféra dolgozóinak több mint 50%-os béremelésével, majd 2012-ben újabb emeléssel igyekeztek ellensúlyozni. Mindez látványosan tükrözi a belarusz gazdaság rendkívüli sebezhetőségét.

2. táblázat

Közvetlen külföldi tőkebefektetések Belaruszban
Foreign direct investment (FDI) in Belarus (1993-2016)

Ország	1993	1995	2000	2005	2008	2010	2015
Tőkeállomány a közvetlen külföldi tőkebefektetésekből (FDI inward stock), millió USD							
Belarusz	24	49	1 155	2 382	6 683	9 904	17 972
Részesezés az európai posztszovjet ^{a)} és visegrádi térségbe érkező teljes közvetlen külföldi tőkebefektetések állományából, %							
Belarusz	0,2	0,1	0,9	0,5	0,9	0,9	2,2
Ukrajna	3,6	2,5	3,1	3,7	6,6	5,5	7,5
Moldova	0,1	0,3	0,4	0,3	0,4	0,3	0,4
Magyarország	42,0	31,3	18,0	13,2	12,4	8,6	10,3

a) Baltikummal és Oroszországgal együtt.

Adatok forrása: unctad.org, www.oecd-ilibrary.org adatai alapján saját számítás.

A belarusz gazdaság teljesítményét 2014 óta az orosz gazdaság válsága is jelentősen visszaveti a szoros kooperáció miatt. Az energiahordozók árának globális esése 2013 után egyrészt időlegesen ugyan csökkentette az ország eladósodásának szintjét, másrészt azonban – mivel Belarusz maga is olajexportőr a feldolgozott termékek által – a globális áresés miatt valójában bevételektől esett el az ország. Belarusz a GDP-növekedés tekintetében 2010-től egyre inkább elmarad a piaci reformokon átesett közép-európai és balti térségtől. Sőt 2015–2016-ban évi 3–4%-kal csökkent (!) a gazdaság teljesítménye, annak ellenére, hogy a legtöbb közép-európai országban, de még a háború sújtotta Ukrajnában is megindult a növekedés 2016-tól, ami kétség kívül utalhat a belarusz modell belső válságára is.

Belarusz – a problémákat ellensúlyozandó – új partnerek, elsősorban Kína, illetve az EU felé igyekszik gazdaságilag nyitni, az Európa gyújtópontjában fekvő ország hídszerepe felértékelődőben van. A 2010-es években már nem az olcsó energiaimportra és az orosz exportra termelő gazdasági modell a jövő kulcsa Belaruszban, hanem a gazdasági előnyök sokkal inkább a földrajzi fekvésből (Európai Unió–Oroszország, Európa–Ázsia), a tranzithelyzetből és – Ukrajnához képest – a relatív belső politikai-társadalmi stabilitásból, a befektetési lehetőségeket kínáló, még javarészt feltáratlan piacból adódnak. Kína jelenléte nem csak a hitel- és a segélynyújtás

terén jelentős, ugyanis közös beruházásokat is megvalósítanak, egyre több a kínai–belarusz vegyesvállalat, sőt a 2010-es években közös kínai–belarusz ipari park is nyílt Minszk mellett.

Az ország stratégiai jelentősége Nyugaton is felértékelődőben van, különösen az Oroszország és a Nyugat között 2014 óta megromlott viszony hatására. Belarusz – a korábbi elszigetelődésből kilépve – 2009 óta, ha korlátozottan is, de részt vesz az EU Keleti Partnerség programjában, sőt 2014 óta Minszk a nemzetközi diplomácia egyik fontos találkozópontjává vált. Az Európai Unió és Belarusz közötti kapcsolatok az utóbbi években mindkét részlől pragmatikussá váltak (Rác–Moshes 2015), a Nyugat láthatóan feladta korábban egyoldalú ideológiai-politikai álláspontját. Az EU 2016-ban felfüggesztett több szankciót az ország vezetőivel szemben, ami a 2000-es évek közepe óta volt érvényben – jóllehet az ország belső politikai viszonyaiban lényegi változás nem történt (Freedom House 2017).

Következtetések

A közép- és kelet-európai rendszerváltások valójában az 1970-es években kibontakozó nyugati neokonzervatív-neoliberális hullámba illeszkedtek, amely az állam kisebb szerepvállalását hangoztatta a gazdasági növekedés beindítása vagy felgyorsítása érdekében. Annak ellenére, hogy a kelet-európai transzformációkat ez a szemlélet hatotta át (a posztoszocialista átmenet egyfajta „kísérleti terepként” szolgált), valójában a neoliberális-neokonzervatív felfogás Nyugaton sem volt hosszú évtizedek konszenzusa által beágyazott, kizárólagos doktrína. A 2008-as globális gazdasági válság óta ráadásul egyre több kritika éri a „piaci fundamentalizmuson” alapuló felfogást, hiszen a tetemes társadalmi áldozatvállalás ellenére válságba sodorta a világ-gazdaságot. Belarusz a neoliberális privatizációs hullám elutasításával, elkerülésével éppen azt a társadalmi polarizációt kerülte el, ami miatt a legtöbb kritika érte e felfogást mind Nyugaton, mind Közép- és Kelet-Európa országaiban. Az átmenet során Belarusz azért lehetett sikeres, mert a többi transzformációs gazdasággal szemben meg tudta őrizni (orosz) piaci-vállalati kapcsolatait, termelési láncait, amire a többi transzformációs ország nem volt képes ilyen szinten. Még a legvonzóbb befektetési piacoknak (mint Magyarország) is évekig tartott az átállás, az új vállalati-termelési kapcsolatok kiépítése (például bedolgozás a német autópárba), ami valójában növekedési pályára tudta állítani ezeket a gazdaságokat (Mihályi 2000). Belaruszban persze elmaradt a magyar iparhoz hasonló szerkezeti megújulás, ám a helyzet Magyarországon sem lett sokkal jobb: az új magyar gépipar lényegében csak az olcsó munkaerőre támaszkodó német autópár EU-n belüli összeszerelő bázisa lett, minimális hazai K+F-hozzájárulással.

A privatizációt elutasító belarusz gazdaságpolitika csak Közép- és Kelet-Európában jelentett különütasságot. Az ebből fakadó külpolitikai elszigetelődés sodorta egy platformra Belaruszt azokkal a latin-amerikai *pink tide* országokkal,

főként Venezuelával, amelyek a neoliberális gazdaságpolitikára adott radikális válaszként államosításba fogtak, és az állam gazdaságirányító szerepének fontosságát hangsúlyozták. Míg Venezuela államosított, addig Belarusz, ha nagyon lassan is, de ennek épp ellenkezőjét tette: az állam szerepének fenntartása mellett közelítette gazdaságát a piaci viszonyokhoz, majd igyekezett külföldi tőkét is bevonni. A latin-amerikai antikapitalista-antiglobalista nézetek viszont nagyon is közel állnak a Szovjetunió internacionalista ideológiai örökségéhez, amihez Belaruszban táptalajt biztosított a megkésett nemzetté válás is (Bottlik 2016). Nem véletlen, hogy a liberális piacgazdaságot építő Kína irányába sokkal később, csak a 2010-es években kezdett nyitni Belarusz, amikor kölcsönökre, illetve tőkeberuházásokra volt szüksége.

Míg a legtöbb szerző úgy véli, hogy Belarusz egyfajta zsákutcás fejlődési utat jár be, aminek a napjai meg vannak számlálva (sokan egy évtizede hangoztatják ezt), addig én úgy gondolom, hogy az ország egész egyszerűen átugrotta a posztszovjet korszakot. Még egy esetleges jövőben bekövetkező gazdasági összeomlás sem jelentene számára „visszalépést a startvonalra”. Az esetleges összeomlás okai, illetve az azt követő kiinduló feltételek ugyanis teljesen mások lesznek, mint évtizedekkel korábban, a Szovjetunió összeomlásának idején voltak. Többek között azért is, mert bár az állam túlméretezettnek tűnhet Belaruszban, szerepe azonban már kétség kívül sokkal kisebb, mint az a „szovjet feltételek” között volt. Belarusz tehát sem szovjet, se nem posztszovjet a piaci átmenet tekintetében.

A belarusz fejlődési út semmiképp nem nevezhető alternatív modellnek sem, mivel annak előnyei csak ideiglenesen, sajátos történelmi időkeretben, külső és belső feltételrendszerben és geopolitikai környezetben tudtak kibontakozni. E feltételrendszerek ráadásul – Oroszországgal vagy a helyi társadalommal kötött – alkalmi egyezségek, konszenzusok révén álltak, illetve állnak fenn. A kiharcolt, megörökölt külső és belső feltételrendszerek által kínált előnyöket ráadásul ki is tudták használni, ami a 2000-es évek végéig szemmel láthatóan a széles társadalom jólétét szolgálta. A belarusz kül- és gazdaságpolitika emellett rugalmasan tudott alkalmazkodni az időközben megváltozó külső feltételekhez is. A 2010-es évektől képes volt irány- és orientációváltoztatásra, ha érdekei úgy kívánták.

A posztszovjet térségben egyik ország sem tudott kiharcolni olyan előnyös külső feltételeket a gazdasági növekedéshez, mint Belarusz. A többi volt szovjet tagköztársaság – külföldi tőke híján – legtöbbször csak a belső erőforrásaira támaszkodhatott. Ezen belső erőforrásokat azonban csak egy szűk, korrupt elit szerezte meg az átalakulás során, és részesült annak javaiból, míg a társadalom nagy része a perifériára szorult. Ezen folyamatok több országban is belső társadalmi instabilitáshoz vezettek, aminek sok esetben politikai instabilitás lett a következménye. Belaruszban nem csak a spontán (vad) privatizáció káosza maradt el az 1990-es években, de a gazdaság sem zsugorodott töredékére. Egyes volt szovjet tagköztársaságokban ez a recesszió mindmáig tart, ami nyilván nem a transzformációs krízis elhúzódása, hanem a piaci átalakulás kudarca.

Belaruszban – a posztszovjet térségben egyedüli országgént – befektetési törvényt hoztak, ami a később és sokkal óvatosabban megindult privatizációt szabályozott keretekben tartja. A külföldi tőke számára is vonzóbb egy ilyen szabályozott piacra belépni – ellentétben a többi posztszovjet országgal, amelyeket a nyugati tőke messzire elkerült az 1990-es években, illetve elkerül sok esetben még ma is (lásd Moldova példáját).

A nyugati közgazdasági iskolákban gyökeredző privatizációs recept erőltetése és egyetemleges érvényességének feltételezése nem minden posztszocialista és posztszovjet országban jelentette a siker zálogát. Nyilvánvaló, hogy az egyes országok földrajzi sajátosságainak figyelembevételével kidolgozott egyedi receptek kedvezőbb irányba terelték volna az átalakulás folyamatát, ami sok esetben eredményesebben szolgálhatta volna a közjót. Kornai (1991) a piacgazdaság kiépítésében legelőrébb tartó Magyarország kapcsán is kiemelte a privatizáció elején, hogy a szocialista nagyvállalatok azonnali eladása helyett az új vállalkozások támogatása sokkal inkább kívánatos lenne a piaci kibontakozás szempontjából – épp úgy, ahogy ezt később Belaruszban meg is valósították. A posztszovjet térség esetében minden kétséget kizáróan szükség lett volna egy hosszabb, szabályozottabb átmenetre, ám ennek lehetősége a Szovjetunió, mint egységes tér széthullásával, az azt kísérő vallási-etnikai és politikai konfliktusokkal, káosszal elúszott. Senki sem gondolt arra ezekben az időkben sem Nyugaton, sem Keleten, hogy ez a politikai felelőtlenség később a transzformáció részbeni kudarcához, társadalmi elutasítottságához, illetve a geopolitikai viszonyok újbóli elmérgesedéséhez fog vezetni (Duleba 2015, Póti 2015).

A korlátozott, speciális feltételek között megvalósult belarusz fejlődési modell a posztszovjet térségen kívül egyik volt szocialista országnak sem kínálhatott alternatívát. Közép-Európában sem geopolitikailag, sem társadalmilag nem volt járható ez az út, és – bármennyire is fontosnak tartjuk a keleti kapcsolatokat – ma sem az. Az orosz elköteleződéssel ráadásul Belarusz hatalmas politikai kockázatot vállalt: az ország „függetlenségi projektjét” lényegében feltették az orosz lapra. A reformok elodázásával, az újabb hitelfelvételekkel ez a kockázat évről évre tovább növekszik. Felvetődik a kérdés, hogy a belarusz „függetlenségi projekt” nem csupán egy szűk hatalmi elit alkalmi játszmája a Kremllal szemben? A belarusz vezetésnek az 1990-es években még sokkal fontosabb volt az Oroszországgal alkotott unióállam projektje (Lagzi 2001), mint a belarusz függetlenség ügye. Ez azonban Putyin hatalomra kerülésével (Rácz 2013), majd különösen a 2014-es orosz–ukrán konfliktussal lényegesen megváltozott (Rácz–Moshes 2015), amikor is nyilvánvalóvá vált, hogy a szorosabb integrálódás épp a belarusz politikai mozgástér, végső soron a belarusz függetlenség elvesztésével járna.

A jövő kérdése az, hogy Moszkva benyújtja-e a számlát a Minszknak adott „önzetlen” gazdasági segítségért? A 2014-es ukrán forgatókönyv (Rácz 2015) alapján feltételezhető, hogy a Kreml részletes tervezetekkel rendelkezik Belarusz kapcsán is, és csak a megfelelő történelmi pillanatra vár. Nem véletlen, hogy Minszk viszonya

egyre feszültebb Moszkvával. Bármiféle – az ukrainaihoz hasonló – rendszerellenes tiltakozás csak Moszkva kezére játszana (Rácz 2014). Ezzel a belarusz ellenzék is tisztában van (Rácz–Moshes 2015), épp ezért betonozódott be még inkább a Ioffe (Ioffe 2006, Ioffe–Yarasevich 2011) által oly gyakran emlegetett „társadalmi szerződés” az utóbbi években. Ráadásul a Nyugat a demokratizálódási projekt kudarcát ismerte be azzal, hogy feloldották a Belarusszal szembeni szankciókat, és az utóbbi években tartózkodnak a nyílt politikai kritikáktól, lényegében egy politikai generációváltásra várva az országban (Rácz–Moshes 2015). Hol vagyunk már az 1990-es évek eleji optimizmustól, Fukuyama (1992) víziójától (aki a 2003-as iraki beavatkozás kudarcra után maga módosította álláspontját)?

A gazdasági és a politikai liberalizmus kéz a kézben járásának Friedman-i logikáját (1962) megfordítva Belaruszban épp a privatizáció és a piac elsőbbségét hirdető nyugati gazdaságpolitika elutasíthatósága, a munkanélküliségtől, a szegénységtől, a gazdasági kiszolgáltatottságtól való félelem segítette hatalomra és tartja fenn a jelenlegi rezsimet. Más országokban az etnikai feszültségek, a történelmi múlt kibeszéletlen kérdései „helyettesítették”, elterelték a privatizáció igazságtalansága által keltett társadalmi elégedetlenséget, és váltak a populista politika központi témájává. A gyors piacosítás hosszabb távú negatív hatásai – az elitek morális deficitje, a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek – miatt azonban a kiábrándultság mára olyan országokban is a demokratikus intézményrendszerek működésének akadozásához, valamint az állam tulajdonosi szerepének újbóli erősítéséhez vezetett, amelyek az 1990-es években még a privatizáció éllovasai voltak.

Köszönetnyilvánítás

Az NKFI FT2 124291 számú pályázati projekt támogatás tette lehetővé jelen tanulmány megjelenését.

IRODALOM

- AZARYAHU, M.–ERŐSS, Á. (2015): Occupy! – power, resistance and commemoration in public space HUNGARIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY (szerk.) *EUGEO Budapest 2015: congress programme and abstracts* pp. 156–158., Budapest.
- BALMACEDA, M. M. (2014): Energy policy in Belarus: authoritarian resilience, social contracts, and patronage in a post-Soviet environment *Eurasian Geography and Economics* 55 (5): 514–536. doi: 10.1080/15387216.2015.1028083
- BENDARZSEVSKIJ, A. (2010): A szovjetterror fehérorosz áldozatai, avagy a Kuropati erdő borzalmas titka *Múlt-Kor* (4): 86–107.
- BENNETT, J.–ESTRIN, S.–URGA, G. (2007): Methods of privatization and economic growth in transition economies *Economics of Transition* 15 (4): 661–683. doi: 10.1111/j.1468-0351.2007.00300.x

- BJORNSKOV, C.–POTRAFKE, N. (2011): Politics and privatization in Central and Eastern Europe *Economics of Transition* 19 (2): 201–230. doi: 10.1111/j.1468-0351.2010.00404.x
- BLOCK, F. L.–SOMERS, M. R. (2014): *The Power of Market Fundamentalism. Karl Polanyi's Critique* Harvard University Press, Cambridge, MA.
- BOAS, T. C.–GANS-MORSE, J. (2009): Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan *Studies in Comparative International Development* 44 (2): 137–161. doi: 10.1007/s12116-009-9040-5
- BOHLE, D.–GRESKOVITS, B. (2007): Neoliberalism, Embedded Neoliberalism, and Neocorporatism: Paths towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe *West European Politics* 30 (3): 443–466. doi: 10.1080/01402380701276287
- BOTTLIK, ZS. (2016): A belarusz lakosság nyelvhasználatának etnikai földrajzi vizsgálata *Földrajzi Közlemények* 140 (4): 312–327.
- BOTTLIK, ZS. (2017): Historical, cultural and ethnic roots In: KARÁCSONYI, D.–KÓCSIS, K.–BOTTLIK, ZS. (szerk.) *Belarus in maps* pp. 39–55., MTA CSFK Geographical Institute, Budapest.
- BUCKLER, J. (2009): What comes after “post-Soviet” in Russian studies? *Proceedings of the Modern Languages Association* 124 (1):251–263. doi: 10.1632/pmla.2009.124.1.251
- BUHROVA, I. (2004): Einheit über Vielfalt? Regionen im Zentralstaat. *Osteuropa* 54. (2): 39–56
- CHODOR, T. (2015): *Neoliberal Hegemony and the Pink Tide in Latin America. Breaking Up with TINA?* Palgrave Macmillan, London.
- DEÁK, A. (ed.) (2015): The End of an Era in Eurasia? Conflict in Eastern Ukraine and Economic Downturn in the Post-Soviet Space *East European Studies* 6. MTA KRTK VGI, Budapest
- DULEBA, A. (2015): East European crisis: An attempt to interpret its nature and implications for the EU and the Eastern Partnership *East European Studies* (6):78–92. MTA KRTK VGI, Budapest.
- EKE, S. M.–KUZIO, T. (2000): Sultanism in Eastern Europe: The socio-political roots of authoritarian populism in Belarus *Europe-Asia Studies* 52 (3): 523–547. doi: 10.1080/713663061
- FRIEDMAN, M. (1962): *Capitalism and Freedom* University of Chicago Press, Chicago.
- FRYE, T. (2011): Belarus and its implications for The study of transition economies: An introduction *Eurasian Geography and Economics* 52 (6): 747–749. doi: 10.2747/1539-7216.52.6.747
- FUKUYAMA, F. (1992): *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- GLINKINA, S. (2015): The Eurasian Economic Union: Risks and challenges on the way to formation *East European Studies* (6): 93–104. MTA KRTK VGI, Budapest.
- GYURIS, F. (2017): A kínai “gazdasági csoda” okai és korlátai gazdaságföldrajzi szemmel *Földrajzi Közlemények* 141 (3): 275–287.
- HAJDÚ-MOHAROS J. (1995): *Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia* ELTE. Budapest
- HARRISON, M. (1993): Soviet Economic Growth since 1928. The Alternative Statistics of G. I. Kanin *Europe-Asia Studies* 45 (1):141–167. doi: 10.1080/09668139308412080
- HARVEY, D. (2003): *The New Imperialism* Oxford University Press, Oxford.
- HARVEY, D. (2007): *A Brief History of Neoliberalism* Oxford University Press, Oxford.

- HARVEY, D. (2009b): Reshaping Economic Geography: The World Development Report 2009 *Development and Change* 40 (6): 1269–1277. doi: 10.1111/j.1467-7660.2009.01602.x
- HOWARD, M.C.–KING, J. E. (2001): ‘State Capitalism’ in the Soviet Union *History of Economics Review* 34 (1):110–126. doi. 10.1080/10370196.2001.11733360
- IMF (2014): *25 Years of Transition. Post-Communist Europe and the IMF* Regional Economic Issues, Special Report. Washington.
- IOFFE, G. (2004): Understanding Belarus: Economy and political landscape *Europe-Asia Studies* 56 (1): 85–118. doi: 10.1080/0966813032000161455
- IOFFE, G. (2006): The phenomenon of Belarus: A book review essay *Eurasian Geography and Economics* 47 (5): 622–634. doi: 10.2747/1538-7216.47.5.622
- IOFFE, G. (2007): Belarus and Chernobyl: Separating seeds from chaff *Post-Soviet Affairs* 23 (2): 1–14. doi: 10.2747/1060-586X.23.4.353
- IOFFE, G.–YARASEVICH, V. (2011): Debating Belarus: An all economy in comparative perspective *Eurasian Geography and Economics* 52 (6): 750–779. doi: 10.2747/1539-7216.52.6.750
- KARÁCSONYI, D. (2012): Long-term socio-demographic effects of the Chernobyl disaster on rural areas of the Belarusian, Russian and Ukrainian Polesie *Der Donauraum* 52 (3–4): 489–502. doi: 10.7767/dnrm-2013-0111
- KARÁCSONYI, D. (2017): Introduction., Belarus in Europe In: KARÁCSONYI, D.–KOCIS, K.–BOTTLIK, ZS. (eds.) *Belarus in Maps* pp. 13–15., MTA CSFK Geographical Institute, Budapest.
- KOLLMORGEN, R. (2013): Theories of Postcommunist Transformation. Approaches, Debates, and Problems of Theory Building in the Second Decade of Research *Studies of Transition States and Societies* 5 (2): 88–105.
- KORNAI, J. (1980): *A hiány* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KORNAI, J. (1991): A privatizáció elvei Kelet-Európában *Közgazdasági Szemle* 38 (11): 1021–1040.
- KORNAI, J. (1995): Négy jellegzetesség. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. Első rész *Közgazdasági Szemle* 42 (12): 1097–1117.
- KORNAI, J. (1996): Négy jellegzetesség. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. Második rész *Közgazdasági Szemle* 43 (1): 1–29.
- KOTZ, D. M. (2015): *The Rise and Fall of Neoliberal Capitalism* Harvard University Press, Chambridge, MA.
- KOZLOVSZKAJA, L. V. (Козловская, Л. В.) 2004. Социально–экономическая география Беларуси: Экономико–географическая характеристика межотраслевых комплексов. Szocialno-ekonomiczeszkaja geografija Belaruszi: Ekonomiko-geograficeszkaja harakterisztika mezsortaszlevüh komplexov. (Belarusz társadalom és gazdaságföldrajza: Az ágazatközi komplexumok gazdaságföldrajzi jellegzetessége). Belarusz Állami Egyetem. Minszk.
- KRUK, D. (2013): Belarus’ anti-crisis management: success story of delayed recession? *Europe-Asia Studies* 65 (3): 473–488. doi: 10.1080/09668136.2013.779457
- LAGZI, G. (2001): A szovjet rendszer öröksége: Nemzet- és államépítési nehézségek Belaruszban az 1990-es években *Pro Minoritate* pp. 187–206.

- LISOVSKAIA, N.–KOROSTELEVA, J. (2003): Economic Policy in Belarus from official and Oppositional Perspectives In (ed.) KOROSTELEVA, E. A.–LAWSON, C.–MARSH, R. J.: *Contemporary Belarus: Between Democracy and Dictatorship* pp. 137–151., Routledge Curzon. London.
- MARGLIN, S. A.–SCHOR, J. B. (1990): *The Golden Age of Capitalism. Reinterpreting the Postwar Experience* Clarendon Press Oxford.
- MARPLES, D. R. (2005): Europe's last dictatorship: The roots and perspective of authoritarianism in 'White Russia' *Europe-Asia Studies* 57 (6): 895–908. doi: 10.1080/1080/09668130500199509
- MARPLES, D. R. (2008): The energy dilemma of Belarus: The nuclear power option *Eurasian Geography and Economics* 49 (2): 215–227. doi: 10.2747/1539-7216.49.2.215
- MIHÁLYI, P. (2000): Privatizáció és globalizáció – avagy az Anti-equilibrium újrafelfedezése *Közgazdasági Szemle* 47 (11): 859–877.
- MIHÁLYI, P. (2010): *A magyar privatizáció enciklopédiája 1. kötet*. Pannon Egyetemi Könyvkiadó, Veszprém. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- PANKOV, V. (1996): Weißrußland: Zögernde Reformen in einer teilliberalisierten Zentralverwaltung. (Belarus: Hesitant reforms in a partly liberalized central administration.) *Österreichische Osthefte* 38 (2): 151–170.
- PIKETTY, T. (2014): *Capital in the Twenty-First Century* Belknap Press, Cambridge.
- PONGRÁCZ, T. (2000): A spontán privatizáció időszaka (1987–1990). In: *Magyarország a XX. században. II. kötet* pp. 671–704., Babits Kiadó, Szekszárd.
- PÓTI, L. (2015): Evolving Russian foreign and security policy: interpreting the Putin-doctrine *East European Studies* (6): 105–119., MTA KRTK VGI, Budapest.
- RÁCZ, A. (2008a): Az EU Belarusz-politikája és a belarusz EU-politikák *Kül-Világ* 5 (1): 48–70.
- RÁCZ, A. (2008b): Katonai együttműködés Oroszország és Fehéroroszország között *Külügyi Szemle* 7 (2): 3–20.
- RÁCZ, A. (2009): Az EU Belarusz-politikája Minszkből nézve In: LUDVIG, ZS.–NOVÁK, T. ed. *Kelet-Európa Tanulmányok* 5: 89–116.
- RÁCZ, A. (2013): A belorusz–orosz viszony és a szuverenitás problémája *Külügyi Szemle* 12: 3–16.
- RÁCZ, A. (2014): The EuroMaidan and Thereafter: Lessons for Belarus In: KOLB, K. (ed.) *Belarus on the Forefront of Eurasia: between Moscow and Kiev* Conference paper. Warsaw.
- RÁCZ, A.–MOSHES, A. (2015): Russia's hybrid war in Ukraine: Where else could Moscow do it? *East European Studies* (6): 25–39., MTA KRTK VGI, Budapest.
- RAKOVA, E.–GIUCCI, R.–TOCHITSKAYA, I. (2003): *Should the Voucher Privatization Scheme Be Extended?* IPM Research Center, German Economic Team in Belarus, Minsk.
- SCHARFF, R. (1999): Weißrußland: Rückwärtsgewandt in die Zukunft? (Belarus: Backwards to the future?) *Österreichische Osthefte* 41 (3–4): 365–381
- SPRINGER, S.–BIRCH, K.–MACLEAVY, J. (2016): *The Handbook of Neoliberalism* Routledge, London.

- STEGER, M. B.–ROY, R. K. (2010): *Neoliberalism: A Very Short Introduction* Oxford University Press, Oxford.
- SZELÉNYI, I. (1992): *A poszt-kommunista átmenet társadalmi konfliktusai* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- SZOSZNOÚSZKI, V.–TIMOCSEK, Sz. (2010): A társadalmi-gazdasági fejlettség eltérései a Belarusz Köztársaság régióiban, és csökkentésük módozatai *Területi Statisztika* 13 (4): 453–457.
- URBAN, M. (2008): Review. Understanding Belarus and how western foreign policy misses the mark *Eurasian Geography and Economics* 49 (4): 506–508. doi: 10.2747/1539-7216.49.4.506
- YARASEVICH, V. (2014): Political economy of modern Belarus: Going against mainstream? *Europe-Asia Studies* 66 (10): 1703–1734. doi: 10.1080/09668136.2014.967571
- WEINER, Cs. (2007): Belarusz – Lukasenka és Putyin szorításában? NOVÁK, T.–SZEMLÉR, T. ed. *Kelet-Európa Tanulmányok* 1: 148–166., HAS IWE, Budapest.
- WILLIAMSON, J. (2000): What Should the World Bank Think about the Washington Consensus? *The World Bank Research Observer* 15 (2): 251–264. doi: 10.1093/wbro/15.2.251
- ZOLTÁN, A. (2002a): Fehéroroszország Kelet és Nyugat között *Kisebbségkutatás* 11 (4): 990–995.
- ZOLTÁN, A. (2002b): Az etnikai csoport és nemzeti közösség között *Kisebbségkutatás* 11 (4): 996–999.
- ZOLTÁN, A. (2004): Egy többségi nyelv kisebbségben: a fehérorosz nyelv elnémulása. *Kisebbségkutatás* 13 (1): 67–75.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- AKULAVA, M. (2015): *The Role of Belarusian Private Sector Free Policy Brief Series*. [http://freepolicybriefs.org/wp-content/uploads/2015/01/freepolicybrief_jan19.pdf] (letöltve: 2017. október)
- FEJES, L. (2015): *Belorsz? Belarusz? Melyik a helyes?* Nyelv és Tudomány. [<https://m.nyest.hu/hirek/belorusz-belarusz-melyik-a-helyes>] (letöltve: 2017. október)
- FREEDOM HOUSE (2017): *Belarus country report* [freedomhouse.org/sites/default/files/NiT2017_Belarus.pdf] (letöltve: 2017. október)
- HARVEY, D. (2009a): *Organizing for the Anti-Capitalist Transition* [<http://davidharvey.org/2009/12/organizing-for-the-anti-capitalist-transition/>] (letöltve: 2017. október)
- HUMAN RIGHTS WATCH (2017): *Belarus country report* [<https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/Belarus>] (letöltve: 2017. október)
- IAEA (2006): *Chernobyl's Legacy: Health, Environmental and Socio-Economic Impacts and Recommendations to the Governments of Belarus, the Russian Federation and Ukraine* The Chernobyl Forum. Second revised version, Vienna. [www.iaea.org/sites/default/files/chernobyl.pdf] (letöltve: 2017. október)
- IMF (2016a): *Regional Economic Issues. Central, Eastern, and Southeastern Europe. How to Get Back on the Fast Track*, Washington. [www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2016/eur/eng/pdf/rei0516.pdf] (letöltve: 2017. október)

- IMF (2016b): Republic of Belarus. Financial System Ability Assessment. International Monetary Fund country report No. 16/299. [www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2016/cr16299.pdf] (letöltve: 2017. október)
- LENIN, V. I. (1922): *Role and Functions of the Trade Unions Under The New Economic Policy* [https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1921/dec/30.htm] (letöltve: 2017. október)
- MEADOWS, D. J. (2007): *Identity and the Effect of Ideational and Ideological Preferences on Monetary and Macroeconomic Policy: An Examination of the Former Eastern Bloc Countries* Paper Presented to the Canadian Political Science Association annual meeting, Saskatchewan. [https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2007/Meadows.pdf] (letöltve: 2017. október)
- PIKULIK, A. (2017): Belarus. Anesthesia a la Russe. How Belarus Became a Rentier State and What Are the Paths. In: *Energy, Russian Influence, and Democratic Backsliding in Central and Eastern Europe. A comparative assessment and case studies from Belarus, Ukraine, Moldova, Hungary, Romania* pp. 14–26., National Endowment for Democracy, Capitol Hill, USA. [http://expertforum.ro/en/files/2017/05/Final-countries-report-coperta.pdf] (letöltve: 2017. október)
- ZALICKI, Ł. (2013): *Privatization in Central and Eastern Europe* Ernst&Young, Warsaw. [http://www.case-research.eu/uploads/zalacznik/2017-02-06/Privatization_in_Central_and_Eastern_Europe_2013-05-13_prezentation_0.pdf] (letöltve: 2017. október)